

Szerkesztői előszó

Tudományos műhelyünk, a Magyar Emlékezhelyek Kutatócsoport 2020 tavaszán jelentette meg a Debreceni Egyetemi Kiadó Loci Memoriae Hungaricae sorozatának IX. köteteként *A debreceniség mintázatai: Városi identitás és a lokális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig* című tanulmánygyűjteményt (főszerkesztő: Fazakas Gergely Tamás, szerkesztők: Bódi Katalin és Lapis József). Korábbi terveink szerint e munka szakmai eredményeit vitattuk volna meg – további előadásokkal kiegészítve – egy 2020 őszi kerekasztal-beszélgetés alkalmával. A járványhelyzet azonban nem tette lehetővé a személyes találkozást. Ezért most, a *Studia Litteraria* tematikus lapszámában teszünk közzé egyrészt a korábbi kötetünkről szóló, arra reflektáló és annak eredményeit továbbgondoló négy írást, másrészt tizenhárom olyan tanulmányt, amelyek számos újabb szempontot vonultatnak fel. Ekképpen immár abban a periodikában közlünk a 'debreceniség' retorikai konstrukciójához, illetve fogalmához hozzászóló, e megközelítéseket kontextualizáló elemzéseket, amelyben Balogh István történész-etnográfus, kutatásaink egyik inspirálója, sokat hivatkozott szerzője fél évszázaddal ezelőtt publikálta áttekintését. (*Debreceniség: Egy irodalmi fogalom története és társadalmi háttere*, *Studia Litteraria*, Tomus VII, 1969, 11–53.)

Jelen gyűjteményünk nemcsak címében vállalja a kontinuitást tavaly kiadott tanulmánykötetünkkel, hanem tematikáját és felépítését, kronológiai szerkezetét és módszertani gazdagságát tekintve is kapcsolódik ahhoz. Az írások a kora újkortól napjainkig vizsgálják, hogy bizonyos irodalom- és művelődéstörténeti, szociológiai és társadalomtörténeti, egyház- és teológiatörténeti, építészeti és térhasználati jelenségek miképpen formálják a Debrecenhez és a tágabb régió néhány további településéhez kötődő identitást, illetve milyen szerepet játszanak a lokális emlékezet alakításában. Kitűzött célunk volt, hogy a Debrecen-fókuszú megközelítéseket, a lokális identitáselemek és a helyi emlékezetkonstrukciók elemzéseit részint regionális, részint felekezeti kontextusban, összehasonlító szemlélettel árnyaljuk. Nem csupán azért, mert ezt a szándékot már *A debreceniség mintázatai* esetében is megfogalmaztuk – igaz, akkor erre kevesebb szerzőt tudtunk megnyerni. Hanem azért is, mert a tanulmánygyűjteményünkről frissen megjelent alapos recenziók szintén felhívták ennek fontosságára a figyelmet (lásd Puskás István kritikáját az *Alföld* 2021/5., valamint Radnai Dániel Szabolcs írását a *Jelenkor* 2021/5. számában). A járványhelyzet azonban részben keresztülhúzta a további összehasonlításokat szorgalmazó szerkesztői igényt. Néhány felkért szerzőnk ugyanis nem tudta elvégezni kutatásait: különösen a határokon túli városok forrásanyaga vált hozzáférhetetlenné abban az időszakban, amikor az írásoknak el kellett volna készülniük. A tematikus számunkat gazdagító,

többféle tudományterületről érkező – történész, művészettörténész és irodalomtörténész, teológus és szociológus – szerzők tanulmányai azonban így is sokféle lehetőséget kínálnak az összehasonlításokra.

A lokális és regionális identitás társadalomtörténeti és szociológiai vizsgálatai című blokkban négy írást közlünk. Ezek közül kettő komparatív, illetve kontextualizáló szempontokat ad a debreceni nézőpontokhoz. Brunner Attila írása a 19–20. század fordulójának lokális identitást formáló technikáit tekinti át az alföldi városokban, lehetőséget adva a különféle rituális gyakorlatok (a városi társadalmat összekapcsoló szertartások és szimbolikus tárgyak, az épületekhez kötődő cselekvések), valamint a helyi karakterológiák és a városi térszemlélet komparatív elemzésére. Csikós Gábor a jászkun redempciós mozgalom (a korábban elvesztett jogok megváltása 1745-ben) identitásképző hatásait elemzi a 20. század első évtizedeiben, különös tekintettel a mozgalom vezéregyéniségei által megfogalmazott jász önképre, illetve kitérve az ezekre reflektáló megjegyzésekre. A fejezet szintén két tanulmánya fókuszál a debreceni identitás formálódásának történetére. Lakner Lajos azt vizsgálja, hogy a 19–20. század fordulóján a túlzottnak tartott Budapest-központúsággal szemben decentralizálási igénnyel fellépő városok közül Debrecen – ekkoriban elsősorban a Csokonai Kör kezdeményezésére – miképpen próbálták meg „Nagy-Debrecenné”, második fővárossá formálni, arra hivatkozva, hogy a város a valódi nemzeti műveltség helye, mert polgárai a tiszta magyar faj képviselői. Béres Zsuzsa a jelenlegi, 21. század eleji debreceni kulturális elit több képviselőjével (alkotóművészekkel és intézményvezetőkkel) készített interjúkat. Ezeket feldolgozva szociológiai szempontból vizsgálja a Debrecen szellemi és épített örökségéhez, illetve jelenlegi kulturális életéhez fűződő viszonyukat, a 'cívis' és a 'debreceniség' fogalmak általuk használt, mai értelmezési lehetőségeit.

A Debreceni térhasználat és építészet című fejezet azzal foglalkozik, hogy bizonyos városi mikroterek és épületek miképpen alakították a debreceni identitást, illetve a városról szóló narratívákat. Fazakas Gergely Tamás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc debreceni emlékezetét vizsgálja. Egyrészt arra fókuszál, hogy a 19. század második felében miképpen változott a március 15-i, augusztus 2-i (az elvesztett 1849-es debreceni csata évfordulója) és október 6-i ünneplések rituális rendje, másrészt pedig arra, hogy a különböző politikai, illetve emlékműállítási változások következtében milyen térhasználati mintázatok rajzolódtak ki előbb Debrecen periferiális részein, majd a kiegészítést követően a belvárosi magjában. Horváth Péter építészeti és urbanisztikai szempontból tekinti át, hogy Debrecenben miképpen reagáltak a Trianon után hirtelen megváltozott helyzetre (határhoz közeli település, amely egyszerűsödve az ország második legnagyobb városává vált). Számba veszi és képanyaggal illusztrálja, hogy a két világháború közötti időszakban – a gazdasági és társadalmi nehézségek ellenére – milyen jelentős építkezések történtek közegészségügyi, oktatási, közművelődési, hitéleti, lakhatási, hivatali és infrastrukturális területen. E korszak egyik fontos beruházására koncentrálnak Veress Dániel dolgozata: az 1942-re felépült

debreceni egyetemi református templom újonnan előkerült, 1938-as tervpályázatát elemzi. Nemcsak publikálja és leírja a fennmaradt tervlapokat, hanem a pályaműveket kontextualizálja is. Arra fókuszál, hogy az építetők és a tervezők miként gondolkodtak a formálódó modern építészet hatása alatt egy olyan szakrális épületről, amelyet a nem sokkal korábban alapított állami tudományegyetem új főépülete mellett kellett emelni, ráadásul a Református Kollégium 400 éves jubileumán.

Az *Irodalom és emlékezet* című egységben Bakó Endre az 1930-ban a párizsi Éditions Kra kiadásában franciául megjelent magyar irodalomtörténeti összefoglalót, Hankiss János és Juhász Géza debreceni tanárok munkájának komoly mértékű magyarországi recepcióját elemzi. A mintegy negyven recenziót és vitacikket áttekintve megállapítja, hogy míg a kortárs konzervatív értelmiség jórészt védelmébe vette a kötetet, a liberális oldalt viszont leginkább a kézikönyv provincializmusa és elfogultsága zavarta. A Hankiss–Juhász szerzőpáros ugyanis tárgyilagos esztétikai értékszempontok helyett lokális nézőpontból, illetve erősen konzervatív, rendszerpárti, sőt faji aspektusból mérlegelték a magyar irodalmat a francia közönség előtt. Viszont a kritikák nagy része – ellenkező oldalról – szintén szubjektív és részrehajló volt. Baranyai Norbert a debreceni identitás irodalmi emlékezeti nyomait tárja fel Szabó Magda *Kiálts, város!*-ában. A mű abban a tekintetben kivételes az író történelmi drámái között, hogy a darabban feldolgozott 17. század eleji eseménysor korántsem közzismert a város kulturális emlékezetében, ám az egyén és közösség konfliktusát éppen az alig ismert történeti esemény teheti élővé és aktuálissá. Újragondolthatja ugyanis a 'debreceniség' retorikai konstrukciójának tradicionális jelentései közül a kálvinista mentalitásnak, a fizikai védelem hiányának, az áldozatiságnak, a hagyományokhoz való ragaszkodásnak, valamint a magába zárkózó idegenellenességnek a kérdését.

A *Felekezeti identitás* című blokkban ismét két tanulmány kínál tágabb összehasonlítási lehetőséget. Szabadi István a partiumi Szilágysomlyó mezőváros, illetve tágabban a Szilágyság 17. századi felekezeti együttélését, katolikus–protestáns küzdelmeit elemzi. Függelékként forrásértékű szöveget közöl: id. Halmágyi István krasznai alispán 18. század elején megfogalmazott emlékiratának kiadás előtt álló részletét a templomuktól megfosztott szilágysomlyói reformátusok istentiszteleti otthonul szolgáló hajlékkereséséről. Ferencz Árpád írása még tágabb kontextusba helyezi a vallási identitás kérdését. Teológiai szempontból veszi számba néhány 20. és 21. századi filozófus és teológus meglátásait az egyház sajátos identitásáról a mai szekuláris világ társadalmi berendezkedésének keretei között. A fejezet két további írása a Debreceni Református Kollégium irodalmi, illetve énekkari kultúrájával foglalkozik. Posta Anna az iskola 17. századi lelkész-professzorainak reprezentációját, valamint az őket körülvevő közösség önmegjelenítését vizsgálja úgy, hogy két korabeli latin nyelvű gyászvers-antológia szövegeit elemzi a klasszikus és a bibliai alapra építő poétikai hagyományokra fókuszálva. Kovács Gergely a kollégiumi Kántus 19. századi és 20. század eleji emlékezetkultúráját értelmezi abból a szempontból, hogy a kórus saját hagyománya (különösen a Csokonai-kultusz), valamint alapításának feltalált dátuma

(1739) miképpen járult hozzá a csoportidentitás erősítéséhez egy olyan közösségben, amelynek tagsága néhány évente teljesen kicserélődött.

Bár jelen tematikus számunk több dolgozata hivatkozik korábbi kötetünk eredményeire, az utolsó fejezet (*Disputa A debreceniség mintázatai kötetéről*) négy szerzője közvetlenül is értelmezi, bírálja és kontextualizálja azt. Gáborjáni Szabó Botond írása a tanulmánygyűjtemény 18–19. századi kérdésekkel foglalkozó szövegeihez szól hozzá. Az idegenség fogalmi konstrukciója keretében elsősorban Kazinczynak a várososhoz való viszonyulását és annak hatásait árnyalja, hangsúlyosan foglalkozva a *Debreceni Grammatika* vitapozíciójával, illetve Domokos Lajos szerepével. Mazsu János historiográfiai, illetve várostörténeti szempontokra fókuszálva mérlegeli és gazdagítja a 'debreceniség'/debreceniség 19. század eleji retorikai konstrukciójának, majd fogalmának korábbi elemzéseit. Szirácz Péter kritikája a bírált kötet minden írását számba veszi. Elsősorban a városimázs-formálás aspektusából olvassa a tanulmányokat, valamint építészeti és főképpen irodalmi szempontból bővíti a megközelítési lehetőségeket, újabb elemzési javaslatokat téve elsősorban Térey János debreceni vonatkozású szövegeire. A záró írás, Imre László recenziója, a korábbi kötetünk tanulmányait az emlékezet lokális, illetve azon túllépő rétegeinek kérdése felől gondolja tovább, a debreceni nézőpontokat árnyaló lehetőségeket is megfogalmazva. E dolgozat – ahogyan az egész fejezet, de lényegében a Studia-számunk összes írása – arra inspirálja a magyar emlékezhelyekkel foglalkozó műhelyünket, hogy a továbbiakban is folytassuk a komparatív szemléletű, interdiszciplináris megközelítésű városemlékezeti és identitáskutatásokat, illetve azok közzétételének koordinálását.

FAZAKAS GERGELY TAMÁS